UN MISCELANEU ROMÂNESC REALIZAT DE MONAHUL PAHOMIE – PRECURSOR AL ȘCOLII DE CALIGRAFI ȘI MINIATURIȘTI DIN MĂNĂSTIREA BISTRIȚA OLTEANĂ (SECOLUL AL XIX-LEA)

MONAHIA MARINA AVRAM
Mănăstirea Bistrița, Vâlcea

The Research of a Romanian *Miscellany* Made by the Monk Pahomie - Precursor of the School of Calligraphers and Miniaturists of the Bistrița Olteană Monastery (19th Century)

ABSTRACT

This study deals with a manuscript book made in the form of a Diptych with founders, named in the area of Bistrița, *Proscomisarion.* It is identified by Gabriel Ștrempel in *the Catalogue of Romanian Manuscripts* (2192) of the Library of the Romanian Academy. The diptych belongs to the parish church of the Costești commune, a place of worship built by the abbot of the Bistrița Monastery-Antonie the archimandrite, under the patronage and at the expense of the abbot Gavriil, having the patron saint of the Assumption of the Virgin Mary.

The book is written in Cyrillic letters, in which ferrogallic, black (for the text) and cinnabar (red) ink was used for the titles and initials, and its decoration is made in tempera colours or natural pigments, found on the frontispieces and the Byzantine miniatures made by Gheorghe zugravul (church painter), singer of the nearby Hurezi Monastery. The manuscript is dated to 1834, June 27, made by Pahomie the monk who was active in the School of calligraphers and miniaturists from the 19th century of our monastery.

Cuvinte-cheie: biserică, ctitorie, donație, tandem, tempera, zugrav
Key words: church, founded, donation, tandem, tempera, painter

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, la Mănăstirea Bistrița activa un grup renumit de monahi, formați în Școala de caligrafi și miniaturiști a maestrului ieromonah Dionisie Eclesiarhul[1]. Lucrările realizate aici erau de o frumuseţe rară, scrise cu cerneluri policrome şi ilustrate cu frontispicii şi iniţiale artistic ornate, precum şi cu numeroase miniaturi, reprezentând chipuri de îngeri şi sfinţi[2] sau scene din viaţa acestora.

Dionisie Eclesiarhul a realizat diverse pomelnice în cadrul mănăstirii noastre, precum şi în alte lăcașuri la care s-a oprit în peregrinările sale, fiind totodată considerat unul dintre eruditii vremii, care au salvat, prin copiere, numeroase condici şi documente[3].

[1] Avram 2021, p. 138.
[2] Micle 1999, p. 60.
[3] Lemny 1990, p. 163-164. Autorul citează informaţia din care rezultă că a murit în anul 1820.

Specifică pomelnicelor întocmite în arealul vâlcean este realizarea lor sub forma unor fascicule ce conţin un număr variabil de file, constituite într-un bloc de carte legat în piele, cu scoarţe din carton, cu scopul de a consemna, într-o formă solemnă, numele ctitorilor şi binefăcătorilor[4]. Acestea erau folosite în timpul slujbelor divine: Acatist, Liturghie sau Parastas. Textele sunt valoroase din mai multe puncte de vedere. Pentru cercetarea de față, ele constituie o sursă istorică, însă pot fi analizate și din punct de vedere artistic.

Fiecare filă reprezintă, la rândul ei, un *Pomelnic* folosit în timpul serviciului divin, iar aceste file, prin bunăvoinţa unei persoane, cel mai probabil un preot, au fost legate pentru păstrare. Preoţii au fost şi mai sunt acei mediatori dintre Dumnezeu şi donator în schimbul mântuirii.

În ceea ce privește latura artistică, pomelnicele sunt decorate și miniate diferit, după fantezia artiştilor din rândul călugărilor sau clerului rural, la comanda ctitorilor sau donatorilor.

În perioada medievală românească, întemeierea ctitoriilor domnești și pomelnicele în sensul juridic reprezentau un contract realizat între Biserică ca instituție de cult și ctitor, în persoana domnitorului sau a ierarhilor Bisericii Ortodoxe, proces specific Imperiului Bizantin. Mai târziu, va exista și în rândul nobililor, târgoveților, breslelor, iar în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului următor[5] se va practica și de către locuitorii satelor. Se face astfel trecerea de la donația individuală la donația colectivă, uneori anonimă, alteori cu precizarea valorii acesteia.

Lucrarea avută în vedere reprezintă un *Miscelaneu* românesc[6] realizat în secolul al XIX-lea la Școala de caligrafi și miniaturiști a Mănăstirii Bistriţa olteană, semnat de monahul Pahomie şi datat la 27 iunie 1834. Manuscrisul face parte din colecția Bibliotecii Academiei Române din Bucureşti, fiind identificat de către Gabriel Ștrempel în volumul al II-lea din *Catalogul manuscriselor românești*, la cota 2192.

Prima parte a manuscrisului conține Pomelnicul ctitoricesc al bisericii parohiale a comunei Costești, denumit în arealul vâlcean *Proscomisarion*, şi continuă de la cea dintâi filă până la f. 49 și f. 78-79^{v}, fiind intercalat cu unele file albe; cea de-a doua parte, *Descoperirea Sfintei Liturghii*, „Tâlcul dumnezeeștii Liturghii ce s-au arătat limbilor păgâne, din dumnezeiasca strălucire, precum scrie Baroniuși, la anii de la Hristos 1009”[7], se desfășoară între filele 68 și 77. Această structură o mai întâlnim și „Într-un Poménic, ce se zice Proscomisarion, care iaste al aceştii dumnezeeşti beserici, din Cacova, din judeţul Vâlcii, unde să prăznuiaşte

[4] Avram 2012, p. 98.
[5] Solcanu 2002, p. 244.
[6] Aducem mulțumiri domnului inginer Dumitru Bondoc, care ne-a ajutat să intrăm în posesia fotografiilor acestui *Pomelnic*.
[7] Ștrempel 1983, p. 208.

şi să cinsteşte hramul dumnezeeştii Schimbări la faţă a Domnului Dumnezeu şi Mântuitorului nostru Iisus Hristos”[8], lucrare care are 67 de file. Pe versoul filei 2 copistul îşi semnează manuscrisul „Pahomie, din sfânta Mănăstire Bistriţa. 1832”.

Cartea este redactată cu litere chirilice, pentru care s-a folosit cerneală ferogalică, neagră pentru text şi chinovar (roşie) pentru titluri și inițiale, iar decorul este realizat în culori tempera sau pigmenţi naturali, asemenea frontispiciilor și miniaturilor de sorginte bizantină, realizate de către Gheorghe zugravul (pictor de biserici), cântăreț al Mănăstirii Hurezi, din apropiere de Bistriţa[9]. Frontispiciile sunt conturate cu cerneală neagră, iar imaginile sunt realizate într-un chenar dublu, umplut cu culoare în tehnica acuarelei, utilizându-se doar nuanţe fine de galben şi siena arsă. Cel dintâi frontispiciu îl are în medalionul central pe Mântuitorul nostru Iisus Hristos îmbrăcat în veșminte de culoare albastră și roșie ce simbolizează firea dumnezeească și omenească a Acestuia, binecuvântând cu ambele mâini, încadrat în două volute circumscrise într-un model fitomorf ce continuă cu titlul manuscrisului.

> „Acest sfânt şi Dumnezeesc *Pomealnic* ce să zice *Proscomisarion* iaste al aceştii sfintei şi dumnezeeştii besarici din satul Costeşti, din judeţul Vâlcea, unde să prăznuiaște – hramul Adormirei Născătoarei de Dumnezeu; care besearică iaste făcută din temelie de sfinţiia sa părintele Antonie arhimandrit, igumenul sfintei Mănăstiri Bistriţa […] făcând şi acest act dumnezeiesc *Poménic*, spre a lor pomenire […] 1834”[10] (f. 1^{r-v}).

Urmează o ilustrație realizată pe o filă întreagă cu scena Adormirii Maicii Domnului înconjurată de Sfinții Apostoli. În centrul compoziției, Mântuitorul nostru Iisus Hristos binecuvântează cu mâna dreaptă, iar cu cea stângă cuprinde sufletul Maicii Domnului simbolizat în chip de copil. Din anul 1841 întâlnim o altă ilustrație decorată mult mai artistic, avându-l în prim plan pe Sf. Ioan Botezătorul, în spatele căruia este situat complexul arhitectural al bisericii care are trei turle. Întreaga compoziție este înconjurată de un chenar floral cu frunze de stejar în care pictorul iconar, în latura de jos, și-a menționat numele: „S-au zugrăvit de Gheorghe zograf cântărețul sfintei Mânăstiri Horezul”, de unde putem deduce că această lucrare a fost realizată în tandem.

Un alt tip de frontispiciu este cel reprezentat de imaginea unui înger ce oblăduieşte sub aripile sale titlul Pomelnicului, după care continuă menţionarea

[8] *Ibidem*, p. 235.
[9] *Ibidem*, p. 209.
[10] *Ibidem.*

donațiilor titularului, precum și activitatea ce a depus-o pentru restaurarea sfântului lăcaș, urmând numele descendenţilor familiei dispuse în 3 coloane:

> „Pomealnicul Popii lui Ioan Jidoveanul, carele au dat la această sfântă bisearică, când s-au șindrilit, taleri 34, și la clopot, taleri 50. Acest preot au mai dat lei 6 la facerea clopolniții" (f 16 r).

Preotul, pe lângă fapul că a contribuit semnificativ la restaurarea bisericii și la achiziția clopotului acesteia, a finanțat și redactarea acestui *Proscomisarion*, alături de ceilalți preoți slujitori ai bisericii:

> „[...] prin osârdiea și cheltuiala preoților de la această sfântă biserică, Popa Ioan Jidoveanul, Popa Cârstea, Popa Grigorie, în zilele Marelui Domn și Preaînălțatului Împărat a toată Rusia, Necolae Pavlovici, fiind Episcop Chirio chir Neofit Episcopul Râmnicului al aceștii eparhii și năstavnic al sfintei Mănăstiri Bistrița fiind sfințiea sa părintele chir Gavriil arhimandrit, spre folosul de obște și întru Mărirea Domnului Dumnezeu și Mântuitorului nostru Iisus Hristos [...] (f. 67^{v})".

O însemnare asemănătoare de ctitorie se găsește și în manuscrisul 4603, identificat de Gabriel Ștrempel în *Catologul manuscriselor românești* al B.A.R., în *Pomelnicul* bisericii din satul Celeiu, județul Romanați[11], întâiul fondator fiind protoiereul Radu Șapcă (f. 12^{v}-13)[12]:

> „[…] unde să prăznuiește și se cinstește hramul făcătoriului de minuni Nicolae de la Mira Lichei, care beserică iaste zidită de piiatră din temelie, pe moșiia sfintei Mănăstiri Bistrița de sfințiia sa părintele chir Gavriil arhimandrit, igumenul [...] în zilele Preaînălțatului Împărat Necolae Pavlovici, fiind episcop preasfințiia sa chiriu chir Neofit, episcopul Râmnicului [...]"[13].

Îngerii sunt apărători ai fiinţelor creştine, fiinţe intermediare între Dumnezeu şi oameni, „imagine senzorială a realităţii evocând semnul dumnezeirii în lume"[14]. Sunt simboluri ale lumii spirituale create înaintea altor făpturi, cu un chip de copil, semnificând nevinovăţia şi puritatea, sau ca tineri; ei nu sunt supuşi

[11] Județ aflat în sudul Olteniei, în prezent desființat prin reforma administrativ-teritorială din 6 septembrie 1950.
[12] Ștrempel 1992, p. 65.
[13] *Ibidem*, p. 64.
[14] Ruşti 2002, p. 199.

timpului şi nu îmbătrânesc niciodată. Sunt mesageri ai lumii de dincolo, în mitologiile arhaice având aripi de lebădă[15]. Imagini reprezentându-i pe îngeri apar frecvent şi în iconografia cărţilor româneşti manuscrise şi tipărite, în diverse compoziţii, atât în foaia de titlu, frontispicii, viniete şi letrine, cât şi la stema sau blazonul marilor demnitari, ca şi în decorarea copertelor de carte. Cei care-i respectă şi îi preţuiesc pe îngeri sunt monahii.

La pagina 12 a ms. 11 întâlnim un frontispiciu deosebit din punct de vedere iconografic, reprezentând vedenia patriarhului Petru al Alexandriei, în care Domnul nostru Iisus Hristos îi descoperă răul pe care Arie ereticul îl va face Bisericii Sale. Patriarhul Petru al Alexandriei a fost întemnițat în timpul persecuțiilor creștinilor din vremea împăraților păgâni Dioclețian și Maximian, iar necucernicul Arie este anatematizat pentru eresul său. El mărturisește cu fățărnicie că se căiește, dorind a primi iertarea, ca apoi să poată urca în scaunul patriarhal după moartea martirică a lui Petru, putându-și împrăștia și întări rătăcirea sa[16]. În timpul rugăciunii, temnița s-a luminat și L-a văzut pe Însuși Domnul nostru Iisus Hristos în chip de copil ca de 12 ani, purtând o haină ruptă din cap și până în picioare, preînchipuind ruptura pe care Arie a făcut-o între Tatăl și Fiul, nemărturisindu-l pe Hristos de o ființă cu Tatăl; totodată, Domnul[17] poruncindu-i: „să nu-l faci pe el urmașul tău!”

Modelul redactării pomelnicelor din arealul vâlcean poate fi urmărit în timp din însemnările *Pomelnicului* Mitropoliei Ţării Româneşti de la Târgovişte, în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu. Aici termenul *Proscomisarion* folosit pentru a numi acel pomelnic provine din Moscova, din vremea împăratului Alexie Mihailovici; a fost adus de către mitropolitul Varlaam de la Glavacioc din timpul domniei lui Radu Leon al Ţării Româneşti (1667): „izvodită dă pă Pomenecele de acolo, când au fost sfinţiia-sa însuşi în ţara Moscvei” (ms. 5748)[18]. La anul 1701 din Pomelnicul bisericii sf. Nicolae De Sub Piatră din Costeşti, în *Pisania* acesteia aflăm că preţul de cost al unui asemenea manuscris era de 500 de bani pentru un nume, specificându-se și *Normele de înscriere* în cuprinsul cărții:

> „[…]: în anii de-nceputul lumii 7210 şi de la Hristos 1701 s-au făcut şi s-au scris acest dumnezeesc *Pomélnic* ce să zice *Proscomisarion*. Şi s-au dat sfintei şi dumnezeeştii biserici unde iaste hramul sfântului şi de minuni făcătoriului părintelui nostru marelui arhiereu Nicolae, din voia şi cu porunca sfinţiei sale părintelui chir Ştefan ieromonah şi noului ctitor al sfintei aceştiia, în zilele prealuminatului domn a toată Ţara Rumânească Io Costandin voevod, al căruia nume s-au şi

[15] Evseev 1994, p. 81.
[16] Velimirovici 2010, p. 699.
[17] Ghiuș 1991, p. 269.
[18] Ştrempel 1992, p. 391.

> scris într-acest sfânt *Pomélnic* şi s-au dat şi altora voie, tuturor pravoslavnicilor creştini, domni şi doamne, boiari şi jupânése şi celor ce-s de ceata mirenească, carii dintru dânşii cu îndemnarea dumnezeească vor nevoi să miluiască această sfântă şi dumnezeească bisérică, după putéria lor, cu sat, cu moşie, cu mori, cu ţigani, cu scule bisericeşti, cu dobitoace şi cu altcevaş, cine cu ce s-ar îndura, după putéria lor. Şi acestora să li se scrie numele lor la acest sfânt Pomélnic şi preţul să se ştie; de un nume cu bani 500 să se plătească întru pomenirea de véci. Iar când ar fi neştcine să se scrie la acest *Pomélnic*, să fie pren ştiinţa năstavnicului al aceştii sfinte case, să se ştie cine, pentru ce i-ar fi să se pomenească. Iar de se va afla vreunul a îndrăzni a scrie vreun nume fără ştirea năstavnicului, unul ca acela, de va fi preot sau diacon, să i să ia darul; iar de va fi mirean să se afurisească şi pârâş să aibă pre sfântul Nicolae la straşnicul judeţ. Şi aşa să aibă a să ţinea această tocmeală care iaste dată de la Sfinţii Părinţi ai Biséricii. Amin”[19].

Suma de 500 de bani asigura dreptul de a fi considerat ctitor timp de un an de zile la toate slujbele divine, în special la Sf. Liturghie[20]. Această rânduială poate fi urmărită în anul 1798 în *Predoslovia Pomelnicului* ctitoricesc al schitului Mănăstirii Bistriţa, cu hramul Naşterea Maicii Domnului, prin cuvintele lui Dionisie Eclesiarhul:

> „Carele acest schit se pomeneşte a fi din temelie zidit de smeritul între ieromonahi chir Paisie arhimandrit, igumen Bistriţii, scriindu-să numele fericiţilor ctitori; şi s-au dat voie şi altor pravoslavnici creştini, carii cu îndemnarea lui Dumnezeu vor milui acest sfânt schit, după putinţa lor, ori cu ce, să se scrie numele lor la acest sfânt *Pomealnic*. Şi plata să se socotească de un nume bani 500 a-i fi spre pomenirea de veci. Şi să aibă a să ţinea această tocmeală neschimbat, carea iaste dată de Sfinţii Părinţi ai sfintei Bisericii noastre a Răsăritului […]”[21].

Preţul indicat de 500 de bani pentru fiecare nume pare să fie comun pentru realizarea *Proscomisarioanelor* întocmite în epocă, pentru că, împreună cu regulile şi interdicţiile impuse de către întâi-stătătorii bisericii şi fondatorii lăcaşului de cult, l-am identificat şi în textul *Pisaniei* bisericii cu hramul Sfântul

[19] Ștrempel 1978, p. 265.
[20] Enăchescu 1891, p. 247.
[21] Bălăşel 1936, p. 101.

Nicolae din comuna Bărbăteşti, lucrare aflată în colecţia Direcţiei Judeţene a Arhivelor Naţionale Vâlcea (inv. 17[22], 11, 13)[23]:

> „[…] Când ar fi a scrie niştine la acest *Pomelnic* vreun nume, să cade să fie cu ştirea ctitorilor şi a preoţilor, ca să i se ştie pentru ce ar fi să se pomenească. Iar de va îndrăzni cineva a scrie vreun nume fără ştirea ctitorilor, acela va cădea sub blestemul bisericesc, şi aşa să aibă a se ţinea întru această tocmeală care este dată de la Sfinţii Părinţi ai sfintei Biserici" (f. 3[v]); „[…] care *Pomealnic* s-au dat la tot pravoslavnicul creștin de obște a să scrie numele dumnealor ale arhiereilor, igumenilor, boiarilor, celor din ceata bisericească și a celor din ceata mirenească, cari dintru îndemnare dumnezeiască vor veni și vor milui această sfântă bisearică cu scule bisericești au cu dobitoace alteori, cu ce vor putea după a sa puteare, precum s-au însemnat, să se știe, de un nume, bani 500, a să pomeni sufletele lor întru pomeanire de veaci. Iar când ar fi a să scrie înșine la acest Pomealnic să cade să fie cu știrea ctitorilor și a preoților, ca să să știe pentru ce ar fi să se pomenească; iar de va îndrăzni cineva a scrie vreun nume fără știrea ctitorilor sau a preoților, acela va cădea supt blestemul besearicesc. Ci așa să aibă a să ținea întru această tocmeală carea iaste dată de la Sfinții Părinți ai sfintei Bisearici a Răsăritului" (f. 8[r]). Copistul „Pahomie monah, 1824" poate fi identificat pe f. 10[v][24].

Când se calcula numărul colilor de hârtie aferente pentru întocmirea unui manuscris, se avea în vedere ca numărul total de semne dintr-un rând să se înmulţească cu numărul total al rândurilor dintr-o pagină de text. Acesta, la rândul său, se multiplica cu 16, care reprezintă numărul de pagini rezultate din plierea de opt ori a unei coli de hârtie din formatul ales. Dacă formatul era mai mic decât

---

[22] Cartea cuprinde patru părţi distincte: *Pisanie, Preadoslovie, Miromele morţilor* şi *Pomelnicele*, începând cu domnitorii ţării, arhiereii, ctitorii, preoţi, diaconi, monahi etc. Este decorată cu miniaturi care prezintă ilustraţii de sorginte bizantină, de mărimea unei pagini, cu un chenar din ocru delimitat de două linii trasate cu cerneală neagră şi frontispicii iconografice, fitomorfe sau reprezentarea unui înger care oblăduieşte sub aripile sale titlul pomelnicului, urmat de donaţia aferentă lăcaşului (teritorii, bani, odoare bisericeşti, veşminte, cărţi de cult etc.), notată cu cerneală roşie. Sub titlu, pe patru coloane, sunt redactate cu cerneală neagră numele fiecărui membru al familiei, iniţiala numelui fiind realizată în chinovar. Fiecare nume este delimitat de un simplu ornament miniaturistic, reprezentat printr-un cerc plin negru, străpuns pe diagonală. Îl identificăm, din nou, ca autor pe Pahomie monahul, datarea 1824 regăsindu-se la versoul filei 10.

[23] Aducem mulţumiri domnului director Dumitru Andronie, domnului profesor Dumitru Garoafă şi colectivului instituţiei care ne-au facilitat studierea lucrărilor (ms. 11, 13, 17).

[24] Avram 2019, p. 161.

cele standardizate se îndoia foaia de hârtie de două ori sau de patru ori, obţinându-se tipul de pagină ales. În funcţie de numărul total al paginilor manuscrisului, se calcula numărul de coli de hârtie ce trebuiau să se împăturească[25], apoi, cu ajutorul unui instrument numit harag, se trasa o liniatură oarbă[26], lăsându-se spaţiul necesar pentru realizarea frontispiciilor, vinietelor sau letrinelor.

Din *Pomelnicul* Mănăstirii Tismana, anul 1798, reiese că acesta a fost întocmit de către părintele Grigorie, ieromonah la Mănăstirea Tismana, ucenic al egumenului Ștefan, cu cheltuiala acestuia, realizat la Mănăstirea Bistrița, din 11 coli, fiecare costând câte 7 parale, cu specificația că „temeiurile sânt zugrăvite și scrise de altă mână”[27] (lucrări executate în tandem).

În anul 1832, economul Mănăstirii Bistrița, părintele Serafim, a donat 100 de taleri[28] pentru întocmirea *Pomelnicului* bisericii din satul Celeiu, județul Romanați de către Pahomie monahul. La 27 iunie 1834 a realizat prezentul *Miscelaneu* care cuprinde *Proscomisarionul* bisericii din satul Costești, biserică zidită de egumenul Mănăstirii Bistrița, Antonie Arhimandritul[29].

Un alt manuscris semnat de către Pahomie monahul este *Prosomisarionul* nr. 11, aflat în custodia Direcţiei Judeţene a Arhivelor Naţionale Vâlcea, care este datat în anul 1818. În această lucrare întâlnim datarea manuscrisului la fila 8^{r}, precum și pe versoul filei 10. În deschiderea cărții este reprezentată icoana hramului bisericii: Buna Vestire (f, 6^{v}). În frontispiciul Pisaniei este înfățișată o variantă a icoanei Deisis, temă fundamentală în iconografia bizantină, ce constă în reprezentarea lui Iisus Hristos care binecuvântează cu ambele mâini, alături de Fecioara Maria și Sf. Apostol Ioan, cu vestimentație în nuanțe de albastru și roșu. Cele trei personaje ale icoanei sunt delimitate în planul imaginii prin arcade cu stâlpi de susţinere fusiformi. Icoana este realizată în tehnica acuarelei, iar liniile de contur sunt trasate cu peniţa cu cerneală neagră. Ea este încadrată într-un chenar de culoare galben-ocru, cu linii duble de delimitare trasate cu cerneală neagră. Odinioară, înainte de restaurare, Biserica din satul Vuvuești avea:

> „[...] hramul Preacuvioasei Paraschevei, iară acum, după prefacerea sfintei Besearici, s-au găsit cu cale de s-au pus hramul Preasfintei Stăpânii noastre Născătoarei de Dumnezeu și pururea Fecioarei Mariei, Buna-Vestire din preoți și al Preacuvioasei Maicii noastre Parascheva ce au fost hramul și mai-nainte” (f. 7^{r}), text ce se continuă cu o letrină decorativă realizată în chinovar: „Această sfântă și

[25] Olteanu 1992, p. 61.
[26] *Ibidem*, p. 180.
[27] Ștrempel 1983, p. 293.
[28] „[...] bani în mână, și au făcut și acest dumnezeesc Poménic cu a sa cheltuială, sprea a sfinții sale vecinică pomenire” (Ștrempel 1992, p. 65).
[29] Ștrempel 1983, p. 209.

> dumnezeească Bisearică din satul acesta Vuvueşti îndemnatus-au aceştii iubitori de Dumnezeu oameni: Georgie Mohanu, împreună cu ai săi feciori, Ioan, Nicolae şi Pătru" (f. 7[r]).

Textul *Predosloviei* care cuprinde îndrumări despre modul în care să se facă pomenirea binefăcătorilor sfântului lăcaş este asemănător cu cel redactat într-un alt *Proscomisarion* decorat, semnat şi datat de acelaşi Pahomie Monah; este vorba despre cel al bisericii parohiale Sf. Dumitru din Râmnicu Vâlcea, manuscris care face parte din colecţia mănăstirii noastre (inv. 6426):

> „Preadoslovie către preotu: slujitori: Vezi, o preote, datori eşti pentru aceste mirome în toate zilele a scoate miridă pentru fieştice mirean. În toate zilele, afară de sâmbătă şi duminecă, iar în celelalte zile să nu rămâe" (f. 1[r])[30].

Urmează apoi o rugăciune de pomenire care continuă până pe versoul filei întâi, pentru vii şi morţi, care au donat avuţii, cărţi şi moşii, pentru cei ce au murit în cutremure, înecaţi, prin munţi şi peşteri, în temniţă, de foame şi sete, ucişi de tâlhari şi păgâni, tineri, bătrâni, mireni, călugări, pentru cei nespovediţi şi neîmpărtăşiţi cu Sfintele Taine; toţi cei ce au murit de la Adam şi Eva, patriarhi, mitropoliţi, episcopi, pravoslavnici împăraţi şi împărătese, domni şi doamne cu coconii şi cocoanele lor. Rugăciunea are la final semnătura monahului Pahomie, precum şi data la care a fost scrisă: „Pahomie Monah; Scrio Nichita ot Bogdăneşti, leat 1858 iulie 23" (f 1[v]) (lucrare executată în tandem).

Aşadar, din prezentarea însemnărilor existente în *Pomelnice*, rezultă că activitatea monahului Pahomie în scriptoriul mănăstirii noastre s-a desfăşurat pe parcursul câtorva decenii, începând cu anul 1818 şi până în 1858, executând lucrări în tandem cu renumiţi iconari, precum: Partenie, Teodosie, Paisie, Nichita, fratele Gheorghe, cel din urmă devenind chiar şi pictor de biserici. Prin intermediul acestor lucrări ajungem la cunoaşterea istoriei bisericilor, a mănăstirilor cercetate, a vieţii comunităţilor din împrejurimi, aflând totodată nume de copişti, preoţi, ctitori, donatori, liste de bunuri cu preţurile aferente la cumpărare etc. Toate aceste informaţii contribuie la înțelegerea componenței comunităţii, la aspiraţiile ei în viaţa de zi cu zi, împletite cu viaţa spirituală a acestor spaţii rurale. Cercetarea lor ne-a permis să constatăm unele analogii ale textelor sau reprezentări grafice, ceea ce poate fi explicat prin refolosirea izvoarelor mai vechi de copişti sau călugări miniaturişti.

[30] Avram 2010, p. 34.

List of illustrations

Fig. 1 – Miscellany call number 2192 B.A.R. – first leaf with decorated frontispiece
Fig. 2 – Illustration with the *Assumption of the Virgin* from the same manuscript
Fig. 3 – Leaf decorated with a painted frontispiece depicting the face of an angel
Fig. 4 – Illustration dated 1841, preceded by a note from which we learn the author of the painting: Gheorghe, painter, singer of the nearby Horezu monastery; work performed in tandem
Fig. 5 – Date of manuscript 2192 from the B.A.R. holdings Bucharest: June 27th, 1834
Fig. 6 – Leaf 8^{r} of Proscomisarion no. 11 from the custody of the Vâlcea County Directorate of National Archives, which includes the dating of the manuscript made by Pahomie the monk in 1818; technique also taken over in the researched manuscript
Fig. 7 –The same Diptich Mms. 11) which includes the dating of the manuscript made by Pahomie the monk in 1818 (leaf 10^{v})
Fig. 8 – Frontispiece and decorative lettrine from the same manuscript (leaves 6^{v} – 7^{r})
Fig. 9 – The patron of the old church in Vuvuești: St. Paraskeva followed by the decorated frontispiece (Ms. 11)
Fig. 10 – Decorative frontispiece continued with the list of Orthodox rulers of Wallachia starting from Radu Negru voivod to Mihail Șuțu voivod (Ms. 11; leaf 11^{r})
Fig. 11 – Iconographic frontispiece representing the vision of Patriarch Peter of Alexandria in which our Lord Jesus Christ reveals to him the harm that Arius the heretic will do to His Church (Ms. 11; leaf 12^{r})
Fig. 12 – Another iconographic frontispiece represented by the sacrifice of our Savior Jesus Christ followed by *Diptych* of the founders of the old church (Ms. 11)
Fig. 13 – The end of the *Pisania* (inscription in a church) of the church in Bărbătești, in which the rules and prohibitions are specified regarding the drafting of the *Diptych* as well as the cost price: 500 bani for a name (leaf 3^{v}) manuscript 17 in the custody of the Vâlcea County Directorate of the National Archives
Fig. 14 – Date of manuscript 17: Pahomie the monk, 1824
Fig. 15 – The dating of manuscript 6426 in the custody of the Bistrița Olteană Monastery: July 23rd, 1858

Fig. 1 – *Miscelaneu* cota 2192 B.A.R. – prima filă cu frontispiciu decorat

Fig. 2 – Ilustrație cu scena *Adormirea Maicii Domnului* din același manuscris

Fig. 3 – Filă decorată cu frontispiciu pictat, reprezentând un chip de înger

Fig. 4 – Ilustrație datată 1841, cu autorul picturii: Gheorghe zugrav, cântăreț al Mănăstirii Horezu; lucrare executată în tandem

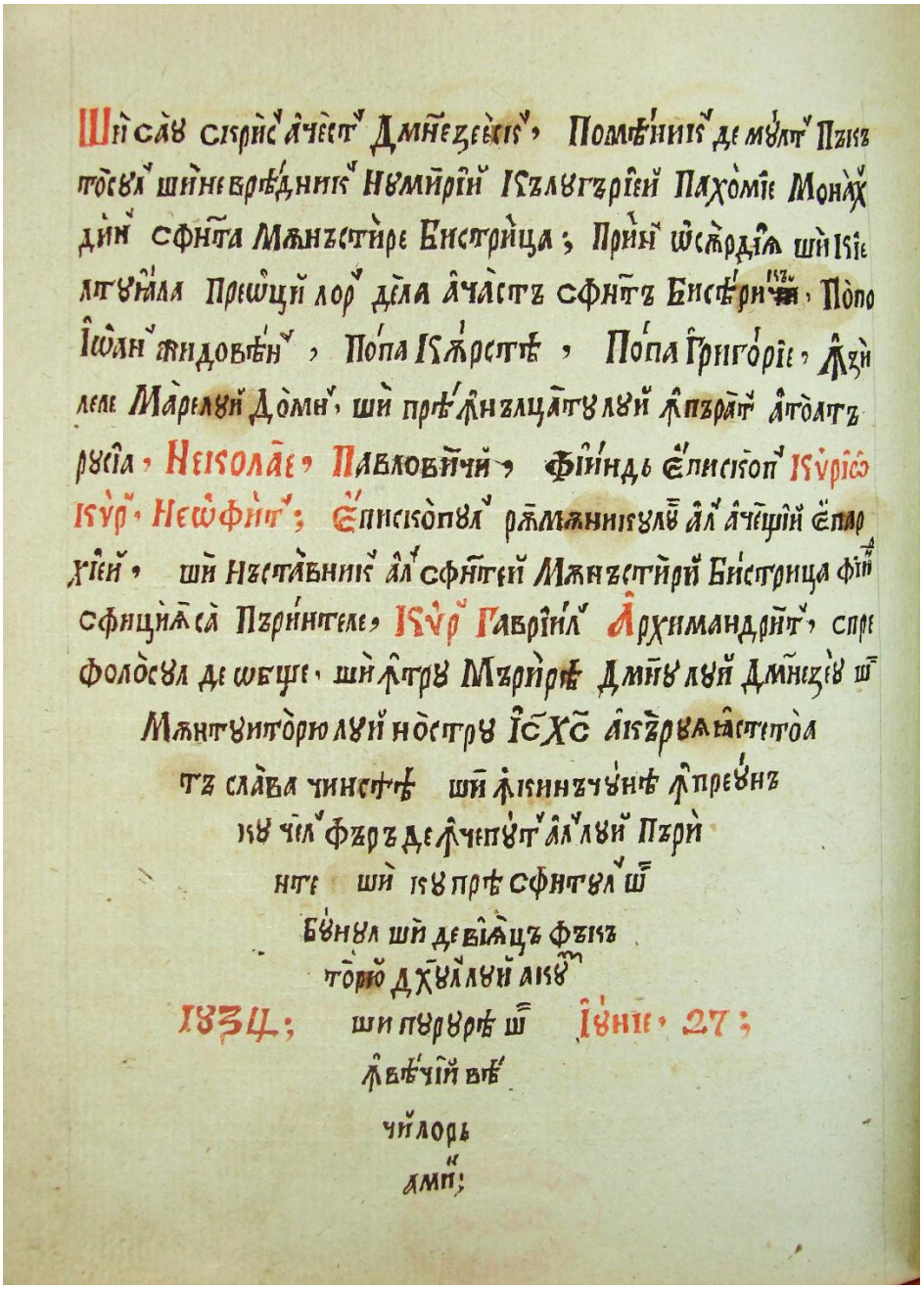

Fig. 5 – Datarea manuscrisului 2192 din fondul B.A.R. Bucureşti: 27 iunie 1834

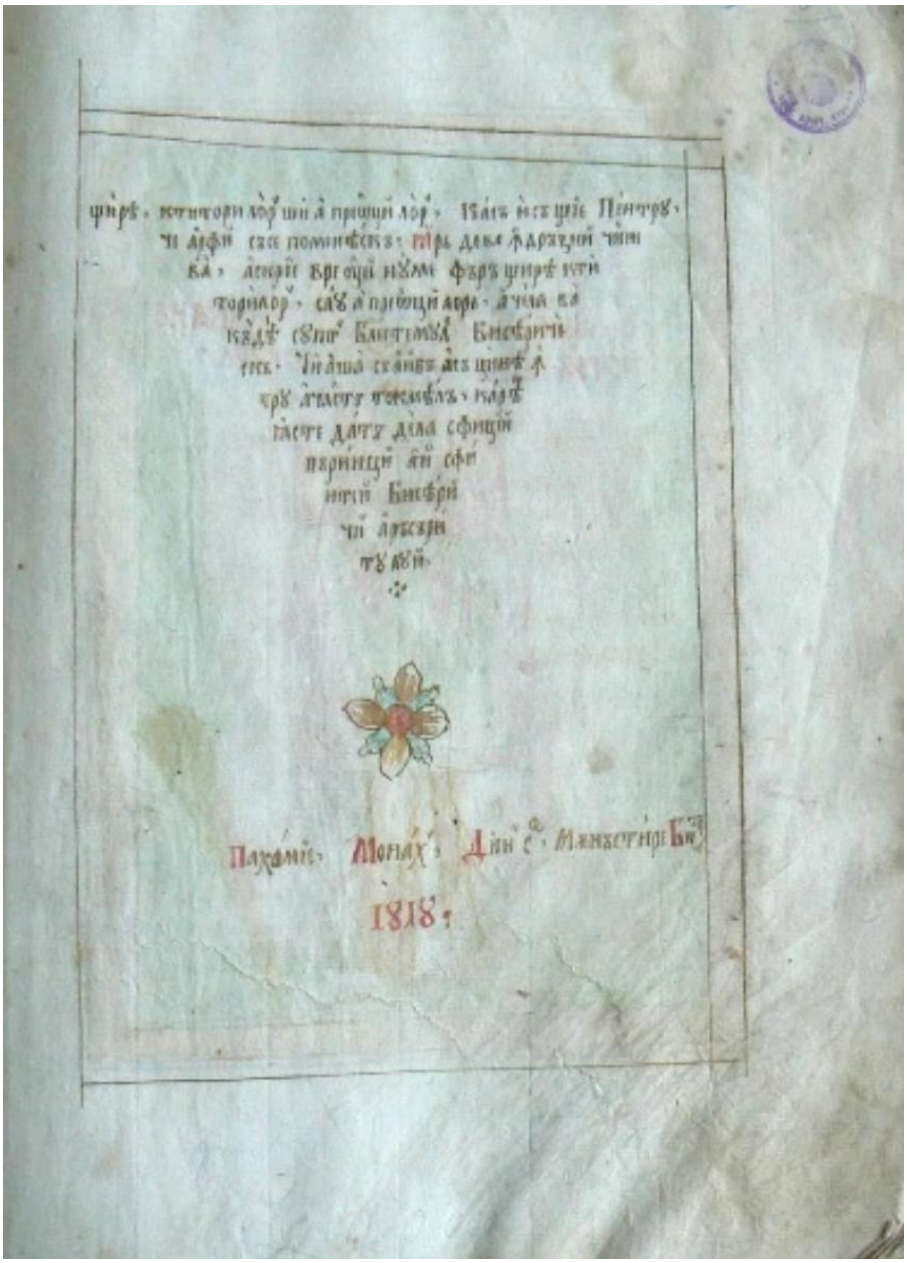

Fig. 6 F. 8r din *Proscomisarionul* nr. 11 de la Direcția Județeană a Arhivelor Naţionale Vâlcea, cu datarea manuscrisului realizat de către Pahomie monahul în anul 1818; tehnică folosită și în manuscrisul cercetat

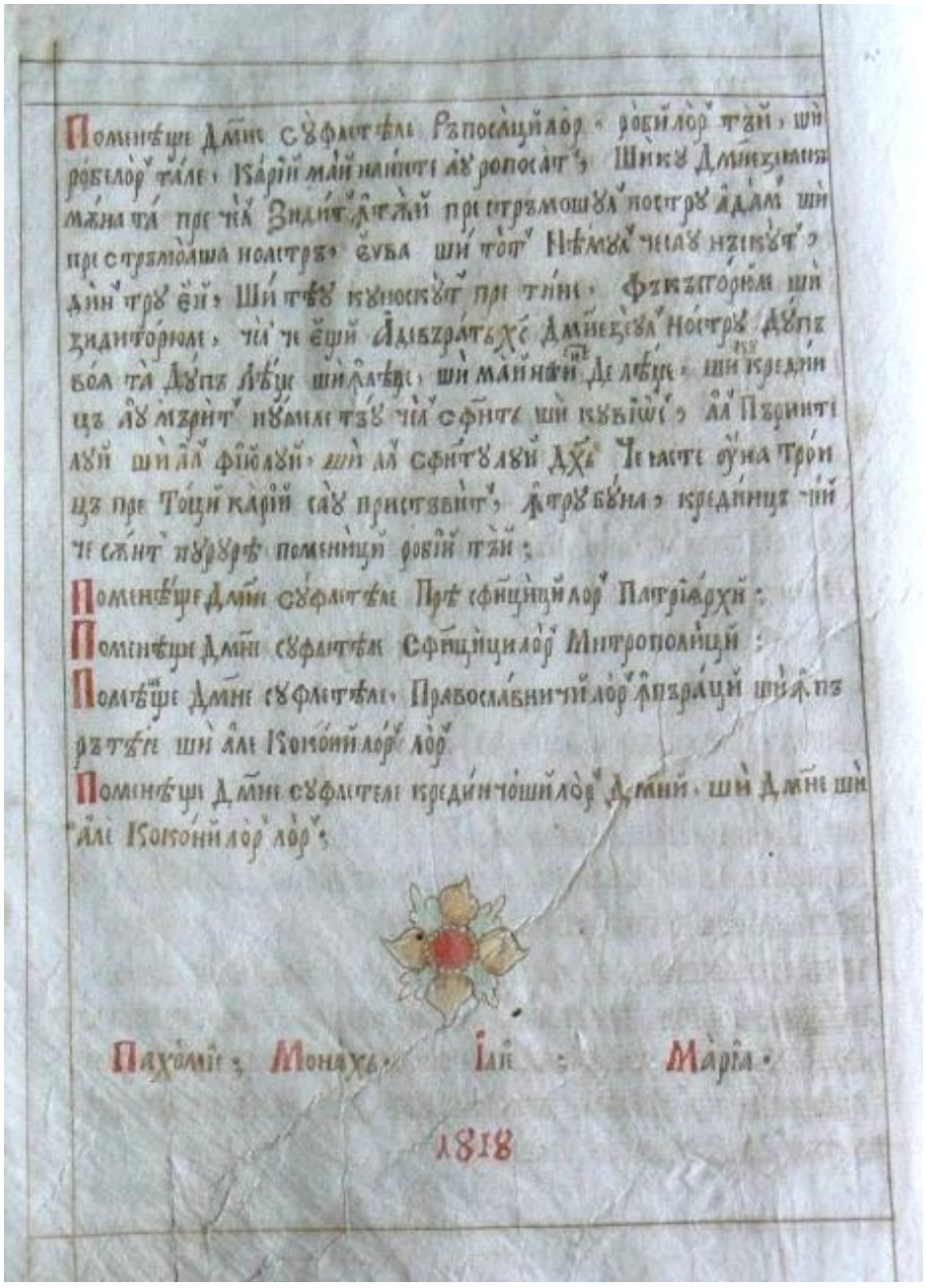

Fig. 7 – Același *Pomelnic* (ms. 11), cu datarea manuscrisului realizat de către Pahomie monahul în anul 1818 (f. 10ᵛ)

Fig. 8 – Frontispiciu și letrină decorativă din același manuscris (f. 6^{v} – 7^{r})

Fig. 9 – Hramul vechi al bisericii din Vuvuești: Sf. Parascheva urmat de frontispiciu decorat (ms. 11)

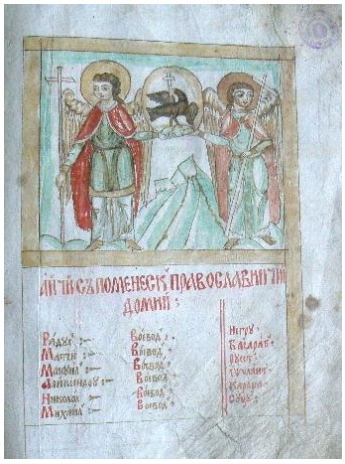

Fig. 10 – Frontispiciu decorativ cu lista domnitorilor Țării Românești de la Radu Negru până la Mihail Șuțu (ms 11; f 11r)

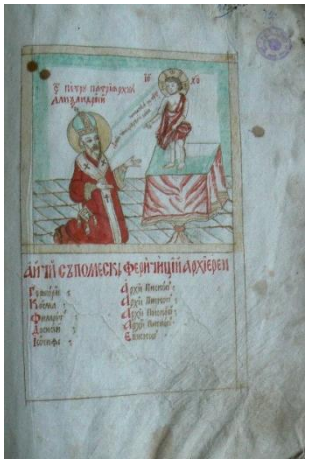

Fig. 11 – Frontispiciu iconografic cu vedenia patriarhului Petru al Alexandriei, în care Iisus Hristos îi descoperă răul pe care Arie ereticul îl va face Bisericii Sale ms. (11; f 12 r)

Fig. 12 – Frontispiciu iconografic reprezentând jertfa Mântuitorului nostru Iisus Hristos, urmat de *Pomelnicul* ctitorilor bisericii celei vechi (ms. 11)

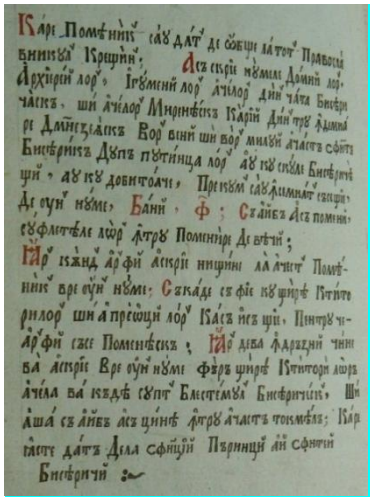

Fig. 13 - Sfârșitul *Pisaniei* bisericii din Bărbătești, cu normele și interdicțiile despre redactarea *Pomelnicului* și prețul de 500 de bani pentru un nume (f. 3v) manuscris 17 de la DANJV

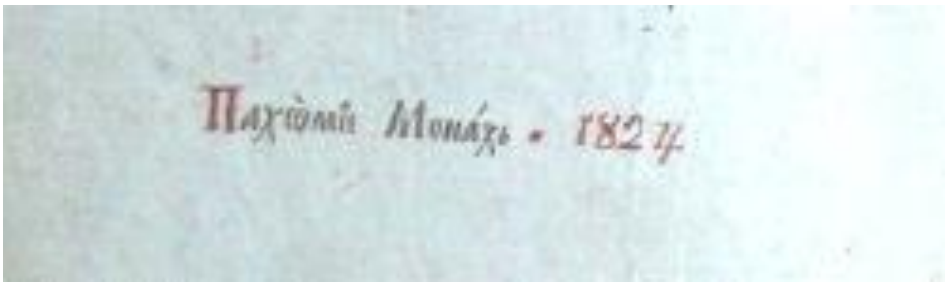

Fig. 14 – Datarea ms. 17: Pahomie monah, 1824

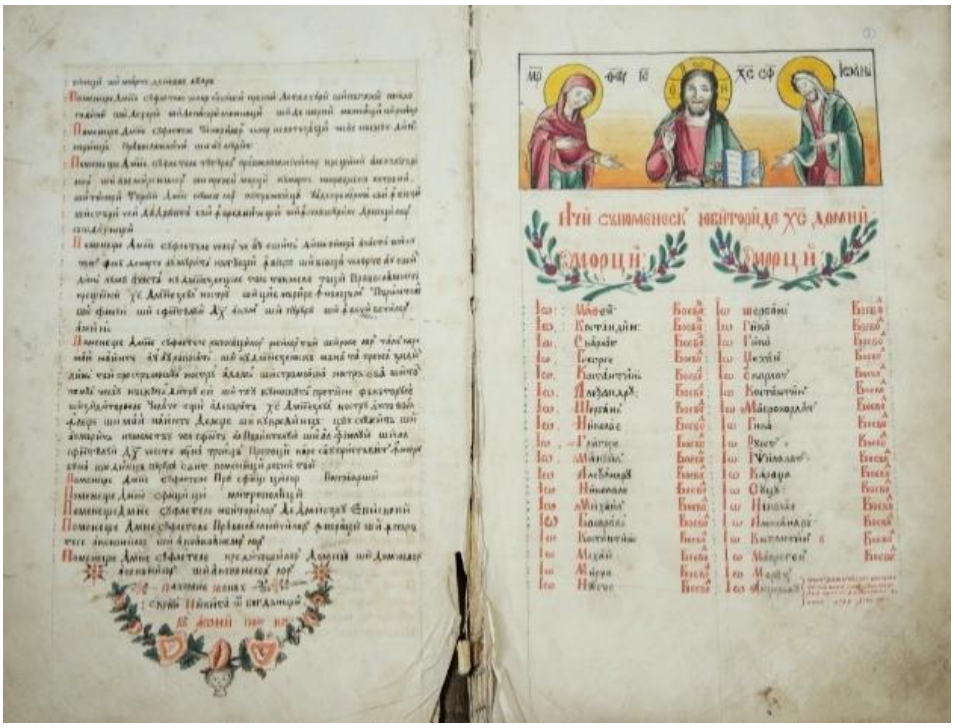

Fig. 15 – Datarea ms. 6426 de la Mănăstirea Bistrița olteană: 23 iulie 1858

Abrevieri bibliografice

Avram 2010 – Marina Avram, „Pomelnice de parohie din Râmnicu Vâlcea (1822-1871) păstrate la Mănăstirea Bistriţa", în *Buletinul Cercurilor Ştiinţifice Studenţeşti*, 16, 2010, p. 33-48

Avram 2012 – Marina Avram, „Cercetarea unui Proscomisarion (Pomealnicul cel Mare) din secolul al XIX-lea al unei parohii vâlcene", în *Transilvania*, 5-6, 2012, p. 97-104

Avram 2019 – Marina Avram, „Cercetarea unui Proscomisarion al bisericii din Bărbăteşti (arealul Mănăstirii Bistriţa)", în *Apulum series Historia & Patrimonium. Supplementum*, LVI, 2019, p. 159-176

Avram 2021 – Marina Avram, „Miniaturi de la Școala de caligrafi și miniaturişti din arealul bistrițean", în *Apulum series Historia & Patrimonium. Supplementum*, LVIII, 2021, p. 134-156

Bălăşel 1936 − Teodor Bălăşel, „Un manuscris din 1798 al lui Dionisie eclesiarhul", în *Arhivele Olteniei*, 83-85, 1936, p. 100-106

Enăchescu 1891 − Ghenadie Enăchescu, „Pomelnicul bisericii cu hramul Sf. Ierarh Nicolae din Craiova", în *Biserica Ortodoxă Română*, Bucureşti, XV, 1891, p. 246

Evseev 1994 − Ivan Evseev, *Dicţionar de simboluri şi arhetipuri culturale*, Timişoara, 1994

Ghiuș 1991 − Benedict Ghiuș, *Proloagele*, Craiova, 1991

Lemny 1990 − Ştefan Lemny, *Sensibilitate şi istorie în secolul XVIII românesc*, Bucureşti, 1990

Micle 1999 − Veniamin Micle, *Medalioane Bistriţene*, Sfânta Mănăstire Bistriţa, 1999

Olteanu 1992 − Virgil Olteanu, *Din istoria şi arta cărţii*, Bucureşti, 1992

Ruşti 2002 − Doina Ruşti, *Dicţionar de teme şi simboluri din literatura română*, Bucureşti, 2002

Solcanu 2002 − Ion I. Solcanu, *Artă şi societate românească sec XIV-XVIII*, Bucureşti, 2002

Ştrempel 1978 − Gabriel Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, vol. I (1-1601), Bucureşti, 1978

Ştrempel 1983 − Gabriel Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, vol. II (1601-3100), Bucureşti, 1983

Ştrempel 1992 − Gabriel Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, vol. IV, (4414-5920), Bucureşti, 1992

Velimirovici 2010 – Nicolae Velimirovici, *Proloagele de la Ohrida*, vol. II, Alexandria, 2010